

TÜRKİSTAN-AVRUPA TİCARİ MÜNASEBETLERİNİN OSMANLI DEVLETİ VASITASIYLA TESİSİNE DAİR BİR TEŞEBBÜS*

Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR**

Öz

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde ekonomiyi güçlendirmek amacıyla "Osmanlı Anonim Şirketleri" adıyla pek çok şirket kurulmuştur. Bunlardan 1909-1918 arasında kurulmuş olan 130 kadar şirket, 1918 yılında Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından bir katalog içinde toplanmış, bu katalogta açıklamalarıyla birlikte yayınlanmıştır. 1918'den sonra kurulanlar ise katalogda bulunmamaktadır. Bu şirketlerden birisi çalışmamızın konusu olan "Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi"dir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde şirketle ve şirket nizamnamesi ile ilgili vesikâ kümesinden öğrendiğimize göre, şirket, merkezi İstanbul olmak üzere Osmanlı vatandaşları tarafından kurulmuştur. Şirketin kuruluş gayesi Osmanlı Devleti ile Türkistan, Kafkasya, İran ürünlerini Batı Avrupa mamûlleri ile mübâdele etmektir. Çalışmada Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi'nin kurucuları, kuruluş gayesi, işleyiş şekli hakkında bilgi verilmiş, Osmanlı Anonim Şirketleri arasında bu şirketin yeri ve önemi ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Avrupa, Osmanlı, ticaret.

An Organization Attempt of the Commercial Relationship between Turkestan and Europe via the Ottoman State

Abstract

In the beginnings of the XXth Century, a lot of company under the name of "Ottoman incorporated companies" were founded for intensifying economy in the Ottoman land. Of those companies about 130 which founded 1909-1918 were collected in a detailed catalogue published by the Agriculture and Commerce Ministry in 1918. The companies founded after 1918 were not took part in the catalogue. One of those companies was "International Oil and Cotton Commerce Ottoman Incorporated Company", which is our subject. According to documents about the company and its regulations at the Prime Minister's Ottoman Archive, the Istanbul centered company was founded by Ottoman citizens. Foundation goal of the company was to exchange Ottoman, Turkestan, Caucasia and Iran goods with Europe's. In this work, we inform about the International Oil and Cotton Commerce Ottoman Incorporated Company's founders, foundation goal, mechanism and assess place and importance of the company among the Ottoman incorporated companies.

Keywords: Turkistan, Europe, Ottoman, trade, commerce.

* Bu çalışma XVII. TTK Kongresinde (14-17 Eylül 2014) sunulmuş ve yayınlanmamıştır.

** Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Çağış Yerleşkesi Balıkesir-TÜRKİYE, sebahattinsimsir@gmail.com.tr

Giriş

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde ekonomiyi güçlendirmek amacıyla "Osmanlı Anonim Şirketleri" adıyla pek çok şirket kurulmuştur. Bunlardan 1909-1918 arasında kurulmuş olan 130 kadar şirket, 1918 yılında Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından bir katalog içinde toplanmış, bu katalogda açıklamalarıyla birlikte yayınlanmıştır. 1918'den sonra kurulanlar ise, bu katalogta bulunmamaktadır. Bu şirketlerden biriside bizim bildirimizin konusu olan "Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi" dir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde şirketle ve şirket nizamnamesi ile ilgili vesikâ kümesinden öğrendiğimize göre, şirket merkezi İstanbul olmak üzere Osmanlı vatandaşları tarafından kurulmuştur. Şirketin kuruluş gayesi Osmanlı Devleti ile Türkistan, Kafkasya, İran ürünlerini Batı Avrupa mamûlleri ile mübâdele etmektir. Bu çalışmada "Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi"nin kurucuları, kuruluş gayesi, işleyiş şekli vb. hakkında bilgi verilmiş, Osmanlı Anonim Şirketleri arasında bu şirketin yeri ve önemine değinilerek, değerlendirme yapılmıştır.

Osmanlı Ticaret Hayatında Şirketler

Osmanlı Devleti'nde sanayi, ticaret ve tarımın geliştirilmesi amacıyla bir dizi düzenleme yapılmıştır. 1838 yılında "Meclis-i Ziraat ve Ticaret Komisyonu" oluşturulmuş, Tanzimat Fermanı'nın kabulünden sonra 24 Mayıs 1839 senesinde İstanbul'da "Umur-ı Ticaret ve Ziraat Nezâreti" kurulmuştur¹. Osmanlı Devleti'nde şirketlerin teşekkülü de ancak Tanzimat sonrasında mümkün olabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk anonim şirketin kurulmasına öncülük eden Mustafa Reşit Paşa olmuştur. Bu amaçla hisseleri 1850'de satışa sunulmuş 1851 yılında Şirket-i Hayriye kurulmuştur². Bu şirketle Osmanlı Devleti'nde sermaye sağlamayı kolaylaştıran bir tüzel kişilik ilk kez oluşturulmuştur. Ancak şirketin hisseleri Mustafa Reşit Paşa'nın baskısıyla Osmanlı devletinin üst kademelerindekilere satılabilmıştır.

Osmanlı Devleti'nde şirketlerden söz eden ilk yasa, 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret'tir. Bu yasanın 10. Maddesinde kolektif şirketlere, 36. Maddesinde ise genel olarak ticaret şirketlerine ve adi şirketlere yer verilmiştir. Ancak ticaret ile ilgili pek çok konuyu kapsam dışında bıraktığından dolayı bu kanun çok eleştirilmiştir. Ticaret şirketlerinin çok genel tanımlandığı kanun, sadece ticaret şirketlerinin türleri hakkında bilgileri içermektedir³.

¹ <http://www.sanayi.gov.tr/Pages.aspx?pageID=203&lng=tr>.

² Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, (Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar), IRCICA Yay.no:6, İstanbul, 1995, s.175.

³ Kenanoğlu, M.Macit, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, Lotus Yayınları, Ankara, 1995, s.77; Akyıldız, Ali, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.22.

1876 Kanun-ı Esasî'si'nin 13. Maddesinde de Osmanlı tebaasının kanun ve nizamlar içinde ticaret, zanaat ve çiftçilik yapmak için şirketler kurabilecekleri belirtilmiştir. 1883 yılında anonim şirketler dahilî nizamnamesi ve 1887'de yabancı ülkelerde kurulup Osmanlı topraklarında faaliyet gösterecek anonim şirketlerin acenteleri hakkında bir nizamname yayınlanmışsa da, sefaretlerce kapitülasyonlara uygun olmadığı gerekçesiyle, bu nizamnameler uygulanamamıştır⁴.

Osmanlı Ticaret Kanunnamesi ticarî şirketleri, Kollektif, Komandit ve Anonim şirket üç başlık altında isimlendirmiştir. Kanunname'de anonim şirketler "tesmiyesiz şirket" yani hiçbir hissedarın ismiyle tarif edilemeyeceği belirtilmiştir. Böylece anonim şirketlerin, diğer şirketler gibi şahıs üzerine değil, sermaye üzerine kurulduğu belirlenmiştir. Anonim şirket hissedarları koymuş oldukları sermaye yani sahip oldukları hisse senedi oranında şirketin kâr ve zararına ortaklırlar⁵.

Meşrutiyetin ilk beş yılı 1908-1913'de kurulan anonim ortaklıklar yabancı-gayr-i müslim ortaklığına gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığı korunmuştur. "Millî İktisat" dönemi diye adlandırılan 1914-1918 döneminde ise faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğunda Müslüman-Türk kesim tarafından gerçekleştirilmiştir. 1908-1918 yılları arasında 236 şirket kurulmuştur. 1918 yılında faaliyet gösteren 129 şirketten 120'si İttihat Terakki döneminde kurulmuşlardır. Bu 129 şirketin 42'si ticaret, 41'i sanayi, 16'sı mali, 15'i inşaat ve nakliyat, 9'u sigorta 6'sı ziraat alanında faaliyet göstermiştir⁶.

Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi Nizamnamesi

Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi'nin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İ.DUİT.00123 numarada 8 varak, 9 bölüm ve 46 maddeden oluşan bir nizamnamesi bulunmaktadır. Bu nizamname ile şirketin nasıl kurulduğu, sermayesi, ortakları, işleyiş şekli açıklanmıştır.

Nizamnamenin birinci bölümü şirketin kuruluşu, amacı, adı ve merkezinin belirtildiği birinci ve üçüncü maddeleri kapsamaktadır. Bu nizamnamenin birinci maddesine göre; şirket Osmanlı ülkesi, Türkistan, Kafkasya, İran ürünlerinin Batı Avrupa mamûlleri ile mübâdele ve özellikle pamuk ve petrol

⁴ Tekeli, İlhan, "Türkiye'deki Şirketlerin Gelişimi ve Kapitalin Yoğunlaşma Süreci", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Şirketler/Holdingler*, Fasikül:76, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.2388.

⁵ Sırma, İbrahim, "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, III/2, 2011, s.119 http://alanyadergi.akdeniz.edu.tr/_dinamik/164/192.pdf.

⁶ Osmanlı Anonim Şirketleri Katoloğu ile ilgili iki farklı yayın için; Balcı, Ramazan, Sırma, İbrahim, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Memâlik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul Ticaret Odası Yay. No:2010-64, İstanbul, 2012, s.38 <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0027327.pdf> ve *Osmanlı Anonim Şirketleri* (Yay. Haz. Celali Yılmaz), Scala Yay., İstanbul, 2011, s.57-68.

ticareti ve her tür ithalât ve ihracât işleriyle uğraşmak üzere aşağıda imzaları bulunan hisse sahipleri arasında bir Osmanlı Anonim Şirketi kurulmuştur⁷.

Nizâmname'nin ikinci maddesinde şirketin ünvanının "Beynelmilel Petrol, Pamuk ve Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi" olacağı ve Osmanlı Devleti'nin mevcut kanun ve nizâmnâmelerinin uygulanacağı belirtilmiştir⁸.

Nizâmnâmenin üçüncü maddesinde şirketin merkezinin İstanbul'da olacağı ve Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgelerinde veya yabancı ülkelerde şubelerinin bulunacağı yani şubeler açıldıkça Ticaret Bakanlığı'na bilgi verileceği yazılmıştır⁹. Nizâmnâmenin dördüncü maddesinde şirketin bazı sebeplerle kapatılmadıkça veya süresi uzatılmadıkça, şirketin süresi 90 sene olacağı belirtilmiştir¹⁰.

İkinci bölüm imtiyaz sahipli hissedarların bu imtiyazlarını şirkete devir etmesi, şirketin sermayesi, sermaye artırımı ve hisse senetlerine ilişkin düzenlemeleri ihtivâ etmektedir. Beşinci maddede, şirketin sermayesi 660.000 Osmanlı lirasından ibaret olup, her biri 13 Osmanlı lirasından 20 kuruş değerinde 50.000 hisseye bölünmüştür¹¹. Şirket Heyeti'nin bu sermayeyi bir misli arttırma yetkisi bulunmaktadır. Sermaye arttırılmaya karar verildiği zaman, Hükümete bilgi verilecektir. Şirketin dışarıya satacağı hisse senetleri hakkında Ticaret Bakanlığı'na bilgi verilecektir¹².

Altıncı maddede şirket sermayesinin tamamı imza ve yüzde onu karşılandıktan sonra kesin surette kurulmuş sayılacak, hissedarların ödedikleri taksitleri ödediklerini gösteren geçici senetler verilecek, sermayenin yarısı ödendikten sonra, hisse sahiplerinin geçici senetleri, aslî senetlere çevrilecektir. Şirketin hisse senetlerinin bir kısmı Türkçe diğer kısmı tarafların dillerinde düzenlenecektir. Sermayenin ilk taksidinin ödenmesinden sonra kalacak miktar, şirketin ihtiyaçlarına göre veya İdare Meclisi kararına göre İstanbul vesair yerlerde çıkan resmi ve gayr-ı resmi bazı gazetelerde en azından 30 gün önce ilân olunacaktır. Cüz'i sermaye tamamen ödendikten sonra Ticaret Bakanlığına bilgi verilecektir¹³.

Yedinci maddede hisselerin bedelinin yarısı ödeninceye kadar, verilen senetler hisse sahipleri üzerinde olacak, bedelinin %10'u ödenmedikçe, havale ve satılamayacaktır. Senetlerin havale ve satışı müdür ve müşterinin imzaları ile şirket defterine kaydedilecek, hisse senedinin bedelinin yarısı ödendikten sonra,

⁷ BOA.İ.DUİT.00123, s.2.

⁸ BOA.İ.DUİT.00123, s.2.

⁹ BOA.İ.DUİT.00123, s.2.

¹⁰ BOA.İ.DUİT.00123, s.4

¹¹ Bu konudaki 4 Eylül 1919 tarihli düzenleme ayrıntısı için BOA.İ.DUİT.00123, s.12.

¹² BOA.İ.DUİT.00123, s.4

¹³ BOA.İ.DUİT.00123, s.4-5.

senet yöntemiyle muhatabına verilecektir¹⁴. Sekizinci madde şirketin hisselerinin Şirket nazarında bölünemeyeceğine dairdir. Yani hissedarların varis veya alacaklıları şirketin idaresine müdahale edemezler, mal ve emlakına haciz koyamazlar, Genel Heyetin kararlarına uymak zorundadırlar¹⁵. Dokuzuncu madde zamanında ödenmeyen hisse senetlerinin taksitlerine, senelik % 8 faiz uygulanarak tahsil edileceğine ilişkindir¹⁶.

Onuncu madde Şirketin zamanında ödenmeyen senetler ile ilgili senet sahipleri mahkemeye verilebilecek ve hisselerini satmaya bile şirket yetkili olacaktır. Hisselerin satılması için 15 gün evvel gazetelere ilân verilecek ve hiçbir şekilde başka bir uyarıda bulunulmayacaktır. Bu şekildeki hisseler borsalarda değil, açık arttırma yöntemiyle satılacak ve yeni sahiplerine yeni senetler düzenlenecek, eskileri iptal edilecektir¹⁷.

Üçüncü bölüm şirketin iç işleri; şirket yönetimine ilişkin düzenlemeler kapsamında, yönetim kurulunun seçimi, çalışma prensipleri, süreleri, ücretleri gibi meseleler hakkındadır. On birinci madde şirketin işleri ve her tür anlaşmaları 12 kişiden oluşan genel bir heyetçe yürütülecektir. Meclis-i İdare üyeleri; 1.Tüccar ve Maden Sahibi Pado Akamdan Anaryan, 2.Tüccar Racya Yasaryan 3.Dava vekili Hamayak Hüsrevyan 4.Tüccar Karink İncücüyan 5.Maden sahibi Şamil Zatoryan 6.Tüccar Aris İncücüyan 7.Tüccar Harnuyun Mirzayan 8.Tüccar İvan Sakırinski'dir¹⁸.

Onikinci madde de beş sene süre ile tayin edilen üyelerin, bu süre dolduktan sonra seçim yapılmak suretiyle, şirketin İdare Meclis'inde görevlendirilmeleri, üyelerin ilk yenilenmesinden sonra idarecilerin kur'a ile ondan sonra da eskilik itibarıyla en eski üçü değiştirilmek suretiyle idareciler, yenilenecektir. Tamamı görev aldıktan sonra, tekrar seçim yapılacaktır¹⁹.

Onüçüncü madde İdare Meclisi'nin iş yoğunluğu da esas alınmak suretiyle, şirket merkezinde ekser çoğunlukla üç ayda bir toplanması ve şirket ile ilgili kararları alması ile ilgilidir²⁰.

Ondördüncü madde de İdare Meclisinin bütün görüşmeleri Zabıt Defteri'ne kaydedileceği, altının Meclis Başkanı ve üyeler tarafından imzalanması kaydıyla meşru olacağı hakkındadır²¹.

Onbeşinci madde İdare Meclis'i üyelerinin her birinin 100'er hisse senetleri bulunacağı, bedelleri şirketin kasasında verileceği ve üyelikleri devam ettiği

¹⁴ BOA.İ.DUİT.00123, s.5.

¹⁵ BOA.İ.DUİT.00123, s.5.

¹⁶ BOA.İ.DUİT.00123, s.5.

¹⁷ BOA.İ.DUİT.00123, s.5-6.

¹⁸ BOA.İ.DUİT.00123, s.6.

¹⁹ BOA.İ.DUİT.00123, s.6.

²⁰ BOA.İ.DUİT.00123, s.6-7.

²¹ BOA.İ.DUİT.00123, s.7.

müddetçe hisse senetlerini satamayacakları yönündedir. Hisse senetlerinin satılabilmesi için, şirketin satışa dair özel bir damgasının bulunması gerekmektedir²².

Onaltıncı madde İdare Meclis üyelerinin bir veya bir kaçının ölümü veyahut istifası ya da çeşitli sebepler ile üyelere bir veya birkaçının yeri boş kalırsa, İdare Meclis'i bu üyelerin yerine geçici olarak tayin edilecek, kesin seçim gelecek Genel Heyet tarafından yapılacağı şeklindedir²³.

Onyedinci madde İdare Meclisi'nin her sene üyeler arasında bir başkan ve başkan yardımcısı seçmesi, başkan ve başkan yardımcısının yokluğunda işleri idare etmek üzere üyelere birinin tayin edilmesi ile ilgilidir²⁴.

Onsekizinci madde yurt dışında ikâmet eden veya geçici olarak yurt dışında bulunanlar, şirket toplantılarına arkadaşlarından birini kendilerine vekâlet etmek üzere atayabilecekler, ancak atayacakları üyenin kendi oyu dahil ikiden fazla oyu olmayacaktır²⁵.

Ondokuzuncu maddede İdare Meclisi'nin şirketin bütün işleri ve mallarının idaresi ve tasarrufu için tam yetki sahibi olduğu gibi, genel kurula sunulacak hesapları kontrol, düzenleme ve dağıtılacak teminatın miktarını teklif etme hakkına da maliktir²⁶.

Yirminci madde İdare Meclisi işleri bir süre idare etmek üzere sahip olduğu yetkileri üyelere bir veya birkaç kişiye devredebileceği gibi, dış işlerin yürütülmesi için dışarıdan bir veya birkaç kişi görevlendirebilir²⁷.

Yirmi birinci madde İdare Meclisi'nin şirket gelirinden kendilerine hisseleri dışında şirket adına işleri yürüttükleri için, Genel Hissedarlar Heyeti tarafından tayin ve takdir edilen bir ücret alacaklardır²⁸.

Dördüncü bölüm genel kurul, toplanma, karar almaya ilişkin usul ve esasları kapsamaktadır. Yirmi ikinci madde de düzenli şekilde toplanan Genel Heyet, bütün hissedarları temsil edecek statüde olduğu belirtilmiştir²⁹.

Yirmi üçüncü madde Genel Heyet her yıl Nisan ayı içinde olağan şekilde toplanır. Bunun dışında İdare Meclisi gerektiğinde olağan üstü olarak Genel Heyet'i toplanmaya davet edebilir. Mutad toplantı 20 gün evvel Bakanlığa haber verilecek, yıllık şirket toplantısına bakanlıktan bir komisyon katılabilecektir³⁰.

²² BOA.İ.DUİT.00123, s.7.

²³ BOA.İ.DUİT.00123, s.7.

²⁴ BOA.İ.DUİT.00123, s.7-8.

²⁵ BOA.İ.DUİT.00123, s.8.

²⁶ BOA.İ.DUİT.00123, s.8.

²⁷ BOA.İ.DUİT.00123, s.8.

²⁸ BOA.İ.DUİT.00123, s.8.

²⁹ BOA.İ.DUİT.00123, s.8 - 9.

³⁰ BOA.İ.DUİT.00123, s.9.

Yirmi dördüncü madde Genel Heyet vekâleten veya asaleten en azından on hisseye sahip olan hisse sahiplerinden oluşacaktır. Genel Heyet'te gerek asil gerek vekil hazır bulunan hissedarların her dört hisse için bir oyu olacak, ancak her bir hissedarın dörtten çok oyu olamayacaktır³¹.

Yirmi beşinci madde de yılda bir yapılan toplantı, 6. Madde de yazıldığı gibi, en az 1 ay önce gazetelerde ilân edileceği belirtilmiştir³².

Yirmi altıncı madde Genel Heyet gerek asil gerek vekil şirket sermayesinin ¼'üne sahip, hisse senetlerine sahip hissedarlar hazır bulunur ise toplanmış sayılır. Genel Heyet'de hazır bulunacak hissedarlar sahip oldukları hisselerin, ¼ miktarında olup, olmadığının anlaşılması için, hisse senetlerini 10 gün içinde İdare Meclisince gösterilen yere teslim etmeleri yazı ile bildirilir. Hissedarların vermiş oldukları hisse senetlerinin adet ve numaralarını gösteren rapor Genel Heyet'e sunulmak üzere hazırlanır, İdare Meclisi ve Müfettiş raporları ve yıllık hesap bilançosundan birer nüsha heyet üyelerine takdim edileceği kararlaştırılmıştır. Eğer toplantıya katılan hissedâr sayısı asil veya vekil sahip oldukları hisse senetleri yeterli değil ise Genel Heyet ikinci kez toplantıya çağırabilir. Bu ikinci toplantıda bulunan hisse sahipleri hisselerinin miktarı ne olursa olsun birinci toplantıda görüşülmesine karar verilmiş olan hususlar hakkında görüşme yapacaklardır. Ve bu şekilde yapılan görüşmeler geçerli olacaktır. Birinci toplantı ile ikinci toplantı arasındaki süre 20 günden aşağı ve bir aydan fazla olmayacak ve ikinci toplantı davetiyesi 10 gün evvel ilân olunacağı belirtilmiştir³³.

Yirmiyedinci madde Genel Heyete İdare Meclis Başkanı'nın başkanlık edeceği, eğer Başkan bulunmuyorsa, İdare Meclisi üyelerinden birine başkanlık vekâleti seçim yoluyla verilecektir. Genel Kurulda hazır olan en fazla hisseye sahip iki kişi oy toplamakla görevlendirilir. Genel Kurul kâtibi, Başkan ile oy toplamak üzere görevlendirilenler tarafından seçilir³⁴.

Yirmisekizinci madde Genel Kurul'da görüşülen konuların çoğunluğun görüşü ile karar verileceği, görüşülecek konuların cedveli İdare Meclisi tarafından düzenleneceği, bu cedvele dâhil edilecek maddeler İdare Meclisi'nin teklifi ile %10 miktarında hisseye sahip olan hissedarlar tarafından toplantı gününden beş gün evvel, yapılacak tekliflerle sınırlıdır. Bu cedvelde bulunmayan konular, Genel Kurulda görüşülecektir³⁵.

³¹ BOA.İ.DUİT.00123, s.9.

³² BOA.İ.DUİT.00123, s.9.

³³ BOA.İ.DUİT.00123, s.9-10.

³⁴ BOA.İ.DUİT.00123, s.10.

³⁵ BOA.İ.DUİT.00123, s.10.

Yirmi dokuzuncu madde Genel Kurul, hisse sahiplerini denetlemek üzere gerek hissedarlardan gerekse dışarıdan bir veya daha fazla müfettiş tayin eder. Bu hak müessesenin kendisine aittir³⁶.

Otuzuncu madde her sene İdare Meclisi tarafından takdim edilen lâyiha ile hesaplara dair müfettiş tarafından verilen raporun okunması ve hesapların görüşülmesinden sonra ya kabul ya red eder, hisse teminâtı belirlenir, Meclis İdare azasından değiştirilmesi gerekenlerinin yerine yenileri seçer ve şirketin bütün iş ve hususları görüşülür, karara bağlanır, İdare Meclisi ile ilgili gereken düzenlemeleri yapar. Fakat asil veya vekil şirket sermayesinin çoğunluğuna sahip olanlar toplantıda bulunmadıkça sermaye ile ilgili karar veremez³⁷.

Otuz birinci madde Genel Heyetin zapt edilen görüşmeleri özel bir deftere kaydedilir ve altı Genel Heyet Başkanı, oy toplamaya memur olan üyeler ve kâtip tarafından imzalanır. Genel heyetin her toplantısında hazır bulunan hissedarların isimleriyle, ikâmetgâhları ve her birinin sahip oldukları hisse miktarlarını kapsayan bir cedvel düzenlenerek mevcut olan üyeler tarafından imza edilip, Zabıt Defteri'nin o günkü sayfasına istekler iliştirilir ve ilgililere bilgi verilir³⁸.

Otuz ikinci madde ihtiyaçlar için bildirilecek Genel Heyet'in zabıt sureti veya ihtiyaç kalemleri İdare Meclisi veya vekâlet sahipleri tarafından imzalanır³⁹.

Otuz üçüncü madde Genel Heyet tarafından hazırlanan bu nizâmname hükümlerine uygun olarak verilecek kararlar, bulunmayan veya muhalif görüşte olan hissedarlar için dahi uygulanması mecburidir⁴⁰.

Beşinci bölüm şirketlerin mâli durumuna, hesap plânına ve mali tablolarına ilişkin düzenlemeleri ihtiva etmektedir. Otuz dördüncü madde şirketin mâli yılı Kanun-ı sanî başından başlayarak Kanun-ı evvelinin sonuncu gününde son bulur. Fakat ilk yıl istisna olarak, şirketin kuruluş tarihi ile o senenin Kanun-ı evvelinin sonuncu günü arasındaki müddeti içine alacaktır. İdare Meclisi her sene sonunda şirketin gelir ve giderini içeren bir Genel Defter düzenleyip, bu defter ile Muvazene Defterini ve hesapları Genel Heyetin toplantısından 2 ay evvel müfettişlere sunacak, Genel Heyet toplantısında, heyete takdim edecektir. Genel Heyete katılma yetkisine sahip olan her hissedar, söz konusu defterleri ve hesapları denetleme ve inceleme yetkisine sahiptir⁴¹.

³⁶ BOA.İ.DUİT.00123, s.11.

³⁷ BOA.İ.DUİT.00123, s.11.

³⁸ BOA.İ.DUİT.00123, s.11.

³⁹ BOA.İ.DUİT.00123, s.11.

⁴⁰ BOA.İ.DUİT.00123, s.11-12.

⁴¹ BOA.İ.DUİT.00123, s.12.

Altıncı bölüm şirketin kâr dağılımına ilişkindir. Otuzbeşinci maddede Şirketin yıllık teminat bedeli önce istisnasız hisselerin tamamına faiz olarak bedeli ve ihtiyat akçesi olmak üzere, teminatın %10'u ayrıldıktan sonra, geriye kalan kısmı aşağıdaki gibi paylaşılır: % 5'i İdare Meclisine, % 5'i Memurlara ve %90'ı hisse senetlerine tahsis edilecektir⁴².

Otuzaltıncı madde Genel Heyetin her sene senetlerin bir kısmını kur'a usûlüyle tedavülden alıp, önem ve kullanımına uygun olarak, her türlü ihtiyat akçesi ihdas etmek üzere hissedarlara ait yeni madde ile, eski maddeden %90'a uygun miktar, para ayrılmasına karar verilebilir. Bu yeni hisseler için eskisi gibi gelir verilecek ve fakat faiz verilmeyecektir⁴³.

Yedinci bölüm yedek paranın nasıl değerlendirileceğine ilişkindir. Otuzbeşinci maddeye göre teminat akçesi, yıllık sermayenin artışından temin edilecek, şirketin olağan üstü harcamaları veya ihtiyacına karşılık yedekte tutulacak paradır. İhtiyat akçesi şirket sermayesinin tamamına eşit olduktan sonra sarf edilebilecek, belirlenen miktardan aşağı düşerse, tekrar toparlanacaktır⁴⁴.

Otuzsekizinci madde yıllık gelir hisse başına % 6 faiz veya hisse geliri verilmesine yetmediği takdirde, eksik kısım ihtiyat akçesinden karşılanabilecektir⁴⁵.

Otuzdokuzuncu madde şirketin bütün taahhütleri yerine getirildikten sonra, ihtiyat akçesi hissedarların tamamı arasında dağıtılabilecektir⁴⁶.

Sekizinci bölüm şirketin süresi, faaliyetlerinin durdurulması ve feshine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Kırkıncı madde idare meclisi her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun, Heyet-i Umumiyyeyi toplantıya şirketin süresinin uzatılması veya fes edilmesi veyahut başka şirketler ile birleşmesi gibi hususları görüşmek üzere çağırabilir. Şirket süresinin uzatılması veya şirketin başka şirketler ile birleştirilmesi ilgili harcı nizamnameye uygun olarak ödenmesi halinde Hükümet tarafından ilgili ruhsat verilecektir⁴⁷.

Kırkbirinci madde şirket sermayesinin $\frac{3}{4}$ 'ü zayi olduğu halde, şirketin feshine veya devamına karar vermek üzere Heyet-i Umumiyyeyi davet eder. Şayet İdare Meclisince davet vuk'u bulmazsa, müfettişler tarafından davet olunması hakkındadır⁴⁸.

⁴² BOA.İ.DUİT.00123, s.13.

⁴³ BOA.İ.DUİT.00123, s.13.

⁴⁴ BOA.İ.DUİT.00123, s.13-14.

⁴⁵ BOA.İ.DUİT.00123, s.14.

⁴⁶ BOA.İ.DUİT.00123, s.14.

⁴⁷ BOA.İ.DUİT.00123, s.14.

⁴⁸ BOA.İ.DUİT.00123, s.14.

Kırkikinci madde şirketin kapatılması halinde, şirket süresinin tamamlanmasına bakılmaksızın, Genel Heyet toplanarak, şirketin tavsiyesi ve tavsiye hesaplarının dökümünün çıkarılmasına karar verecek, hesap dökümü için bir veya birkaç memur görevlendirilebilecektir. Bu iş ile ilgili memur tayini ile birlikte, İdare Meclisi ve Müfettişlerin görev ve yetkileri sona erer. Genel Heyet, şirketin mevcut olduğu zamanlarda olduğu gibi, tavsiyesi sırasında da görevlerini yürütmeye devam eder. Hesap tavsiyesine memur olanlar, Genel Heyet'in kararı ve Hükümetin izni ile fesh edilmiş şirketin hak, senet ve tahvillerini başka bir şirket veya kişiye devir veya bırakılması mümkündür⁴⁹. Kırküçüncü madde ise, bütün bu maddelerde ifade edilen hususlara karar vermek üzere olağanüstü şekilde toplantıya çağırılacak Genel Heyet, şirket sermayesinin en azından yarısına sahip hissedarlar toplantıda bulunmadıkça, yapılan görüşmeler ve alınan kararlar geçerli olmayacaktır⁵⁰.

Dokuzuncu bölüm muhtelif konular hakkındadır. Kırkdördüncü madde Şirketin kurulmasının Hükümetçe onaylandığı tarihten itibaren bir ay zarfında İstanbul'ta Takvim-i Vekâyi ve diğer saygın bir gazete ile, aynı zamanda şirketin şubelerinin bulunduğu yerlerde resmi gazete veya diğer gazeteler ile aynen veya özet olarak Nizâmnamesinin yayımlandığı gibi, Hükümet'in izniyle her türlü düzenleme keyfiyeti Ticâret Bakanlığı tarafından Şirkete bildirildikten sonra, her senenin bilanço sureti Genel Heyet'in son toplantı gününden itibaren bir ay zarfında İstanbul ve taşrada yukarıda yazıldığı gibi ilân edilecektir⁵¹.

Kırkbeşinci madde şirketin ihraç edeceği hisseler, hisselerin sahibini belirten kısımda yazılacağı, yayınladığı nizamnamede önce şirketin ne amaçla kurulduğu ve süresi, ikinci olarak şirketin adı, üçüncüsü sermayenin miktarı ve ne şekilde sermaye artırımına gidileceği, dördüncü olarak kârın nasıl taksim edileceği bilhassa şirketin ilgili birimlerine İdare Heyeti ve üyelerine ayrılacak miktar açıkça yazılıp, beyan olunacaktır⁵². Kırkaltıncı madde, şirketin nizamnamesi onaylandıktan sonra, ilgililere birer nüshası verileceği gibi bir defaya mahsus olmak üzere Ticaret Bakanlığı'na 50 nüshası verilecektir⁵³.

Kırkyedinci madde, Şirketin görmüş olduğu bütün işlemlerin bir cetvel halinde düzenlenerek, Bakanlığa sunulmasına ilişkindir⁵⁴. Böylece dokuz bölüm ve kırkyedi madde halinde düzenlenen nizamname ile şirketin işleyiş şekli açıklanmıştır. Nizamname metni matbu olup, şirket ile ilgili onaylanan düzenlemeler el yazısı ile yazılmıştır. Bu değişiklikler nizamname üst yazısında

⁴⁹ BOA.İ.DUİT.00123, s.15.

⁵⁰ BOA.İ.DUİT.00123, s.15.

⁵¹ BOA.İ.DUİT.00123, s.15.

⁵² BOA.İ.DUİT.00123, s.16.

⁵³ BOA.İ.DUİT.00123, s.16.

⁵⁴ BOA.İ.DUİT.00123, s.16.

da özetlenmiştir⁵⁵. Biz bu düzenlemeleri maddelerin içinde yer verdiğimiz için, ayrıca değinmiyoruz.

Dava vekillerinden Hamayak Hüsrevyan Efendi ve ortakları tarafından kurulan, “Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi” adıyla kurmak istedikleri şirketin nizamnamesi ile birlikte sunulan dilekçeleri, Şura-yı Devlet⁵⁶ Maliye ve Nafia Dairesi’nde görüşülmüş, Genel Heyet’in şirketin kurulmasına dair verdiği 22 Eylül 1919 tarihli kararname ile gerekli işlemlerin yapılması hususu Ticaret ve Ziraat Bakanlığı’na havale edilmiştir. Böylece Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararlarıyla⁵⁷, merkezi İstanbul’da olmak üzere Osmanlı ülkesi, Türkistan, Kafkasya ve İran mallarını Batı Avrupa mamûlâtı mübadele etmek, özellikle de Orta Asya’dan pamuk ve petrol başta olmak üzere her türlü ithalât ve ihracât’ı yapmak üzere 90 sene süre ile 660.000 lira sermaye ile şirket çıkan padişah fermanıyla kurulmuştur. Bu karar 22 Eylül 1919 tarihli olup, kararın altında Meclis-i Vükelâ memuru ayandan bir kişi, Bahriye Nazırı, Harbiye Nazırı, Şûrâ-yı Devlet Reisi, Şeyhülislâm, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damad Ferid, Evkâf-ı Hümayun Nazırı, Maarif Nazırı, Ticaret ve Ziraat Nazırı, Maliye Nazırı, Adliye Nazırı, Dâhiliye Nazırı ve Nafia Nazırı’larının imzaları bulunmaktadır⁵⁸.

Şirket Üyelerinden Hamayak Hüsrevyan

Beynelmilel Petrol ve Pamuk Ticaret Osmanlı Anonim Şirketi’nin onbirinci maddesinde şirket işlerinin yürüten sekiz kişiden oluşan İdare Meclisi’nin isimleri yazılmıştır. Altısı tüccar, ikisi maden sahibi ve biri hukukçu olan İdare Meclisi üyelerinden sadece bütün resmî yazışmaları da yürüttüğü anlaşılan Hamayak Hüsrevyan ile ilgili bilgi sahibiyiz.

Sicilli Ahval’deki bilgilere göre H.1300/ M. 1882-83 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası İstapan isimli bir şahıstır. Muhakemat Mektebi’nde okuduktan sonra, Sanayi-i Nefise mektebine girmiştir. Hamayak Hüsrevyan Efendi Türkçe, Fransızca ve Ermeniceyi çok iyi, bir miktarda Rumca bilmektedir. Ramazan 1328/M. Eylül-Ekim 1910 tarihinde 800 kuruş maaşla Ticaret ve Nafia (Bayındırlık) Nezareti (Bakanlığı) Turûk ve Meabir (Yollar ve Geçitler) İdaresine tayin edilmiştir⁵⁹. Mülkiye Tarihi isimli kitapta ise Hamayak Hüsrevyan’ın ismi “Hımayak Hosrovyan” olarak yazılmış olmakla birlikte, özel hayatının ile ilgili Sicill-i Ahvâlde bulunan bazı bilgilerle de uyuşmamaktadır⁶⁰. Özellikle doğum tarihi ve anne babası ile ilgili bilgiler farklıdır. Hamayak

⁵⁵ Onay esnasında metne el yazısı ile ilâve edilen düzenlemelerin özeti için bakınız BOA.İ.DUİT, s.12.

⁵⁶Canatar, Mehmet, Baş, Yaşar, “Şûrâ-yı Devlet Teşkilâtı ve Tarihi Gelişimi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1153/13569.pdf>, s. 113-118.

⁵⁷ BOA.İ.DUİT.00123, s.1

⁵⁸ BOA.MV. 251/107.

⁵⁹ BOA.Sicill-i Ahvâl,172/471.

⁶⁰ Fakat bu bilgiler, diğer hususlar ile uyuşmaktadır.

Hüsrevyan, Karabet Hüsrevyan ile Takuhi (Damdonyan)nın oğlu olup, 2 Eylül 1873'de Bayburt'ta doğmuştur. Bayburt Hasköy Ermeni Mektebinde orta, Mülkiye'nin İ'dadî kısmında lise öğrenimini tamamlamıştır. Yüksek Kısım'dan me'zun olunca, Hukuk Mektebi'ne girmiştir. Burayı bitirince 1900'de İstanbul'da Çakmakçılar, Yeni Han'da açmış olduğu Yazihâne'de avukatlığa başlamıştır. Meşrutiyet'in i'lânından sonra Mülkiye'de yapılan Müderris düzenlemesi sonucunda 28 Aralık 1908'de Mülkiye Mektebi, 1909'da Hukuk Mektebi, Devletler Hukuku Müderrisliği'ne getirilmiştir. Bu görevini Mülkiye'nin kapatıldığı Eylül 1915'e kadar sürdürmüştür. Hamayak Hüsrevyan⁶¹, Yozgad ve Boğazlıyan tehciri sırasında öldürüldüğü ve mallarının gasp edildiği iddia edilen Ermeniler ile ilgili mahkemede, öldürülen Ermenileri temsil ve bir davacıya vekâlet etmiş olmakla beraber, mahkemeye vekâlet ve veya verâset belgesi sunmamıştır. Mahkemeye bu şekilde katılan Hamayak Hüsrevyan, Mülkiye Mektebinde Genel Devletler Hukuku hocalığı yapmış, bu görevi sırasında (23 Ekim 1909) yılında Ermeni Patrikhanesi Cismânî Meclisi'ne seçilmiştir. Aşırı bir Ermeni milliyetçisi olması sebebiyle Mütareke'de avukat olarak ve Ermenistan kurma faaliyetlerinin yöneticileri arasında çok önemli rolleri olmuştur. Bağımsız Azerbaycan'ın ilk İçişleri Bakanı Behbut Han Civanşir'e bir Ermeni komitacı tarafından düzenlenen suikast sonucu, Torlakyan adlı komitacının avukatlığını üstlenmiş ve akli dengesi yerinde olmadığı yönünde yapmış olduğu savunmayla ceza almamasını sağlamıştır. Hamayak Hüsrevyan, Millî Mücadele'nin başarıyla neticelenmesinin ardından, kendisinden hesap sorulacağını anlamış ve Ekim 1922'de ailesi ile birlikte Türkiye'yi terk etmiş, Paris'e yerleşmiştir. Burada da avukatlık görevini sürdürmüş ve 5 Haziran 1946'da vefat etmiştir. 17 Aralık 1902'de Arusyak (İnciciyan) ile evlenmiştir. 1963'de New-York'ta bulunan Selma Pekmezian ile 1963'te Paris'te bulunan matmazel Zera Hüsrevyan'ın babasıdır. Ana dili olan Ermenice'deb başka Türkçe ve Fransızca'ya oldukça iyi bir şekilde bilmekteydi⁶². Hamayak Hüsrevyan'ın Hukuk-u Hususiye-yi Düvel⁶³ ve Hukûk-ı Umûmiyye-i Düvel⁶⁴ adlı iki hukuk kitabı ve kapitülasyonlar ile ilgili "Kapitülasyonlar"⁶⁵ adlı bir kitabı bulunmaktadır.

⁶¹ Hamayak Hüsrevyan'ın ismini, "Hamayak Hüsrevyan" olarak yanlış okuduğu için, Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları Serisi:16, Ankara, 1999, s.102, 103 ve 112 sayfalarda onun hayatı ve eserleri ile ilgili verdiği bilgi de eksik bırakılmıştır.

⁶² Çankaya, M. Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 543-44; Çulcu, Murat, *Ermeni Entrikalarının Perde Arkası (Torlakyan Davası)*, Kastaş Yay., İstanbul, 1990, 360 s.

⁶³ Hüsrevyan, Hamayak, *Hukûk-ı Husûsiyye-i Düvel*, İstanbul, Edeb Mat., 1329 (1913), 239+8s.

⁶⁴ Hüsrevyan, Hamayak, *Hukûk-ı Umûmiyye-i Düvel*, İstanbul, Cihan Mat., 1325 (1909), 104+384 s.

⁶⁵ Hüsrevyan, Hamayak, *Kapitülasyonlar, Kanaat Matbaası*, İstanbul, 1331(1915), 422 s..

Sonuç

Beynelmilel Petrol ve Pamuk Osmanlı Anonim Şirketi ile ilgili çalışmalarımız devam etmekle birlikte, diğer Anonim Şirketler ile ilgili basılı materyal arasında hakkında hiçbir bilgi bulunmayan bu şirketin, Nizâmnamesi ve birkaç perakende belge ile birlikte ne zaman, kimler tarafından, hangi şartlar ve hangi amaçla kurulmuş olduğu ortaya çıkmıştır.

Şirketin kurulduğu tarihte İstanbul'da Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin iş başında olması ve şirketin resmi işlerini yürüten Hamayak Hüsrevyan ile ilgili bilgiler mantalite olarak bir birleriyle daha sonrasında meydana gelen hadiseler dolayısıyla uyuşmaktadır. Şirketin idare meclisi üyelerinin biri Rus diğerlerinin Ermeni olması, Rusya'da henüz yeni rejimin tam oturmadığı süre zarfında bu coğrafyada ticarî faaliyetlerini Rusya üzerinden yürüteceğine işaret etmektedir. Nitekim 1920'li yılların başında yeni Rus rejimi bölgede hâkim güç haline gelmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî ve askerî durum, muhtemelen şirketi olumsuz etkilemiştir. Zaten şirketin kurucu üyesi olan Hamayak Hüsrevyan, aşırı Ermeni milliyetçisi bir tutum izlemesi sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Türkiye'yi terk etmiştir. Ancak maalesef Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde elimize geçen vesikâlar şirketin ne gibi faaliyetleri olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamaya kâfi gelmemektedir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İ.DUİT.00123

BOA. MV. 251/107.

BOA. Sicill-i Ahvâl,172/471.

AKYILDIZ, A., 2001, "*Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*", Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BALCI, R., SIRMA, İ., 2012, "*Ticaret ve Ziraat Nezareti Memâlik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*", İstanbul Ticaret Odası Yay. No:2010-64, İstanbul.

BİLGİ, N., 1999, "*Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*", Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları Serisi:16, Ankara.

ÇANKAYA, M. A., 1968-1969, "*Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*", III, Mars Matbaası, Ankara.

ÇULCU, M., 1990, "*Ermeni Entrikalarının Perde Arkası (Torlakyan Davası)*", Kastaş Yay., İstanbul.

HÜSREVYAN, H., 1329 (1913), "*Hukûk-ı Husûsîyye-i Düvel*", İstanbul, Edeb Matbaası.

KENANOĞLU, M., M., 1995, "*Osmanlı Ticaret Hukuku*", Lotus Yayınları, Ankara.

- KÜTÜKOĞLU, M. S., 1995, "*Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi*", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, (Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar), IRCICA Yay. no: 6, İstanbul.
- SIRMA, İ., 2011, "*Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı*", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, III/2.
- TEKELİ, İ., 1985, "*Türkiye'deki Şirketlerin Gelişimi ve Kapitalin Yoğunlaşma Süreci*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Şirketler/ Holdingler*, Fasikül:76, İletişim Yayınları, İstanbul.